

A-52799

Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1993 (1)

Reports of the Estonian Archaeological Society 1993 (1)

STILUS

4

Koostanud ja toimetanud Valter Lang

Eesti Arheoloogiaselts

Kaane kujundus: Priit Herodes

Toimetuse aadress: Rüütli 6, Tallinn EE 0001, Eesti
tel.: 440 716

© 1992 Eesti Arheoloogiaselts

ISBN 9985-50-029-6

ARHIIVKOGU

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU**

KURITÖÖ JA KARISTUS: MUISTISE LÕHKUMISE EEST KOHTU ALLA

Heiki Valk

Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabinet, Lutsu 16-4, EE 2400, Tartu,
Eesti

Esitatud 12.04.1993

1990. aasta 2. juulist 17. augustini toimusid seoses Viljandi Jaani kiriku restaureerimisega arheoloogilised kaevamised kiriku kommunikatsioonitrassil. Tööde tellijaks oli Viljandi Maakonna kultuuriamet, teostajaks Eesti Muinsuskaitse Seltsi ettevõtte "Agu"./1/ Kaevamiste käigus uuriti läbi kiriku lõuna- ja idaküljel olev 54 m pikkune ja 3 m laiune ala, kus avastati keskaegne kalmistu ja selle all paiknev asula kultuurikiht. Viimane oli nii matmisalal kui ka väljaspool seda väga hästi säilinud ning pärines 13. sajandi teisest - 14. sajandi esimesest poolest. Leiumaterjali iseloomu põhjal võib seda kihti oletamisi seostada keskaegse linna varaseima turuplatsiga. Mainitud kultuurikihti kattis 0,5-0,7 m paksune, samaaegset leiumaterjali sisaldav tätekiht. Nii kalmistu kui ka Jaani kirik on rajatud alles pärast tätekihi moodustumist, tõenäoliselt 14. sajandi esimesel poolel või keskpaiku. Luustike juures leiduvate esemete põhjal on surnuaed kasutusel olnud kuni 18. sajandini.

Arheoloogilised kaevamised Jaani kiriku kommunikatsioonitrassil toimusid tihedas koostöös hoonet ennistava Kesk-Eesti Restaureerimisvalitsusega; firma peaaainsener Udo Kelk osales ka isiklikult uurimisele kuuluva ala tähistamisel. Kuna torude paigaldamine lahtikaevatud trassi alale vahetult pärast arheoloogiliste tööde lõppu osutus tehniliselt võimatuks, aeti arheoloogiliselt läbiuuritud ala 1990. aasta sügisel uuesti kinni.

Üheks oluliseks põhjuseks, miks torustik 1990. aasta sügisel jäi paigaldamata, oli pärast kaevamiste lõppu kiriku juures toimunud traagiline õnnetus: ehitajate poolt hoone juurde kaevatud kitsa ja sügava, toestamata seintega süvendi kinnivarisemisel hukkus selles olnud

tööteenistuse noormees. Trassi ei avatud ka 1991. aasta suvel, mil kuni augusti keskpaigani toimusid kiriku läheduses Pikal tänaval ja Viljandi endise pioneeride maja õuel uued arheoloogilised kaevamised. Kommunikatsioonide panek võeti ette alles ajal, mil trassi ala uurinud arheoloogi teati olevat nii Viljandist kui ka Eestist lahkunud.

1991. aasta 18. septembril Viljandisse saabununa tõdes allakirjutanu, et kommunikatsioonide trass kiriku juures oli avatud, kuid seda arheoloogiliselt uuritust märksa laiemas ulatuses. Trassi laiuseks oli nüüd 5,6-5,8 m, kiriku koori lõunaküljel, kus matuseid kõige tihedamini, aga koguni 8-9 meetrit. Ilmnes, et trassi lahtikaevamiseks polnud kasutatud mitte väikest "Belaruss" koppa, nagu varem kokku lepitud, vaid suurt ekskavaatorit. Kiriku kooriruumi otsa juures oli trassi külge kaevatud sellest eenduv u. 20 ruutmeetri suurune "hammas", milles vedeles lahtisi inimluid. Kokku hõlmas 18. septembriks avatud ala 110 ruutmeetrit arheoloogiliselt läbiuurimata pinnast. Mõistagi polnud kaevetööde juures toimunud mingit arheoloogilist järelvalvet. Arvestades 1990. aasta kaevamistulemusi ning suurt matmistihedust kiriku kooriruumi lõunaküljel, võib lõhutud matuste arvuks hinnata 120-150. Intensiivset asula kultuurkihti oli avatud trassiosas hävitatud u. 50 ruutmeetri ulatuses, sest suure matmistihedusega alal oli see juba varem haudade kaevamisega segamini pööratud.

Allakirjutanu pöördus koheselt sel ajal juba koondise "Viljandi Restauraator" nime kandvasse endisesse restaureerimisvalitsusse ning koos firma peainsener U. Kelguga koostati akt, milles fikseeriti kiriku juures olev olukord. Kuna restauraatorite esindaja keeldus alla kirjutamast formuleeringule, mis kõneles arheoloogiliselt uurimata ala lõhkumisest, piirduti kopaga avatud ala suurust määratleva sõnastusega. Ei "Viljandi Restauraatori" juhataja Heinar Mirka ega U. Kelk tahtnud toimepandud lõhkumist firma juhtkonna süüks arvata. Ühest küljest püüti muljet lõhkumise ulatusest vähendada väidetega, nagu oleks uurimistöid teostatud 4 meetri laiusel alal, teisalt nimetati aga üle 4 m laiust trassi töömeeste omaloominguks.

Allakirjutanu esitas lahtikaevatud ala suurust fikseeriva dokumendi koos esildisega kultuurkihi lõhkumise kohta E. V. Kultuuriministeriumile. Mõni päev hiljem koostasid akti muinsuskaitsealase seadusandluse rikkumise kohta ka Viljandi Muuseumi esindajad. Kõnesolevate materjalide põhjal

tegi Kultuuriministeerium Viljandi Maakonna Prokuratuurile avalduse muistise lõhkumises süüdi olevate isikute väljaselgitamiseks ja kehtiva kultuurimälestiste kaitse seaduse § 39 ja 40 alusel kriminaalvastutusele võtmiseks.

Ajavahemik kriminaalasja algatamise ja kohtuistungi vahel kujunes vägagi pikaks. Oma osa etendas sealjuures asjaolu, et õigusemõistmist ei soovitud enam teostada nõukogudeaegsete seaduste alusel, samuti tõsiasi, et uus kriminaalkoodeks võeti vastu alles 1992. aasta 7. mail. Kohtuasjaga tegelev Viljandi prokuratuuri uurija Malle Aru näitas siiski üles tõsist asjassesuhtumist. Tunnistajatena kutsuti välja isegi Viljandi "prügimäe kuningad", kes olevat avaldanud imestust septembripäevadel saabunud rohkete inimluude üle. Uurimise käigus otsustati kohtuasi algatada koondise "Viljandi Restauraator" peainsener U. Kelgu vastu.

Kohtuistung sai Viljandi Maakohtus teoks alles 28. ja 29. oktoobril 1992. aastal. Protssil esinesid restaureerimisfirma poolsete tunnistajatena asutuse juhataja H. Mirka, Jaani kiriku 1991. aasta töödejuhataja Heikki Paju ja 1992. aasta töödejuhataja Jüri Talp, kes trassi arheoloogilise uurimise ajal küll veel kõnesolevas organisatsioonis ei töötanud. Arheoloogia ja muinsuskaitse poolelt andsid peamisi tunnistusi allakirjutanu, firma "Agu" tegevdirektor, Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimees Jaan Tamm ning Viljandi maakonna kultuurimälestiste kaitse metoodik Anne Kivi. Ekspertidena viibisid kohal Valter Lang ja Ülle Tamla Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudist. Restaureerimisfirma esindajat kaitses Viljandi linna tunnustatuim advokaat R. Tosmann.

Lähtudes põhimõttest, et "parim kaitse on rünnak", püsis süüdistatav pool kogu protsessi vältel ründaval positsioonil. Sisuliselt püüti kohtu tähelepanu kõrvale juhtida teadlikult toimepandud lõhkumiselt ning suunata seda nõrkadele kohtadele uurimislepingu ja töö üleandmise vormistamisel. Restaureerijate põhiargumendiks oli, et neile polnud teatatud arheoloogiliselt läbi uuritud ala suurust. Ka eitas süüpingis istuv peainsener oma osalemist trassi tähistamisel. Kuna "Agu" ja tööde tellija, Viljandi Kultuuriameti vahel sõlmitud lepingus ei olnud märgitud uurimisele kuuluva ala mõõtmeid ning kaevamiste lõppedes ei vormistatud ka akti tööde üleandmise kohta, polnudki võimalik kaitse alt ehitustegevuseks vabastatud ala suurust kirjalikus vormis tõestada. Ainsaks tõendusmaterjaliks olev kaevamisaruanne oli küll olemas, kuid

sellest väitis süüdistatav pool ennast mitte teadlik olevat - aruanne oli antud üle mitte töö teostajale ega otsesele tellijele, vaid viimase alluvuses olevale Viljandi Muuseumile. Uuritud ala suurusest teadmise tõestas siiski Jaani kiriku endine töödejuhataja H. Paju. Mees kinnitas, et pärast firmas tehtud otsust trass uuesti avada rohkem kui 3 meetri laiusena ja suure ekskavaatori abil oli siiski arutusel olnud ka täiendavate arheoloogiliste uurimistööde tellimise vajadus.

Kuna dokumentatsiooni vormistamisel ei olnud nimetatud trassi mõõtmeid, jäi süüdistatava poole nii protsessieelsetest kui -aegsetest esinemistest läbi kumama mõte: arheoloogid ei teostanud teadlikult uurimistöid kogu trassi panekuks vajalikul alal, vaid püüdsid selle arvelt raha kokku hoida. Kinnitamaks väidet, et arheoloogid ise on süüdi liiga kitsa (vaid 3 m laiuse) ala uurimises, toodi esile asjaolu, et trassi avamise käigus oli restaureerimisfirma peainsener andnud ekspeditsiooni juhataja kätte kommunikatsioonide asukohaskeemi mõõdus 1:500 - selle põhjal pidanuks uurijad ise järelutama, kui lai ala neil tuleb läbi kaevata.

Tähelepanu kõrvalejuhtimise ja hämamise alla mahub ka asjaolu, et protsessi vältel osutati pidevalt ja põhjendamatult suurt tähelepanu kogu lõhkumises vägagi teisejärgulise "hamba" tekkeloole. Nagu selgus, polnudki viimane seotud restaureerimisfirma juhtkonna plaanidega, vaid osutus ekskavaatorijuhil omaloominguks: kuna trassi kinniajamisel oli pinnasest puudu tulnud, oli mees seda kõrvalt "natuke" lisaks võtnud. Professionaalsel tipptasemel esinenud advokaadi lõppsõnas jäi kajama juhtmõte: süüpingis ei peaks olema mitte restauraatorid, vaid tööde üleandmise mittevormistamises süüdi oleva firma "Agu" esindus.

Protsessil osalenud eksperdid Ü. Tamla ja V. Lang andsid hinnangu tekitatud kahju rahalise suuruse kohta. Võttes aluseks 1990. aasta kaevamiste eelarve ning hävitatud kultuurikihi ulatuse, hinnati tekitatud kahju 1990. aasta hindades 19 439,43 okupatsioonirubla, mis vahepeal toimunud kiire inflatsiooni ja rahareformi tõttu vajanuks aga veel omakorda inflatsioonikoefitsiendiga läbikorrutamist.

Vaatamata kostja meisterlikule advokaaditööle ja hageja advokaadi nõrgale esinemisele - lisaks kiirustas daam juba enne esimese kohtupäeva lõppu tagasi Tallinna, loobudes nii lõppsõnast kui ka teisest istungipäevast - langetas Viljandi Maakohus 29. oktoobril 1992. aastal siiski süüdimõistva

otsuse. Kohtuotsuse ajaks juba olemast lakanud firma "Viljandi Restauraator" endist peainseneri U. Kelku karistati Kriminaalkoodeksi § 198 alusel rahatrahviga 50 päevamäära ulatuses. Olgu märgitud, et kõnesoleva paragrahvi alusel võib riikliku kaitse all oleva ajaloo- või kultuurimälestise hävitamise eest määrata karistuseks nii rahatrahvi, aresti kui ka kuni kaheaastase vabadusekaotuse. Sealjuures tohib rahatrahvi suurus ulatuda kuni 300 päevamäärani. Viimane arvutatakse süüdimõistetu keskmise päevasissetuleku alusel pärast maksude mahaarvamist, võttes arvesse kohtualuse perekondlikku ja majanduslikku seisundit (Krk § 28). Kohtuotsuse ettelugemisel osutus U. Kelgu trahvisumma siiski üllatavalt väikeseks: endise peainseneri 50 päevamäära suurst hinnati kokku vaid 330 kroonile (6,6 krooni päev!). On tõenäoline, et trahvisumma määramisel mängis kaasa koondise "Viljandi Restauraator" tegevuse lõppemine ning süüdimõistetu sisuline töötusjäamine. Ka otsustas kohus rahuldada Kultuuriministeeriumi tsiviilhagi tekitatud kahju sissenõudmise kohta kokku 1588 krooni ulatuses. Kuna kohus ei lugenud U. Kelgu süüd u. 20 ruutmeetri suuruse "hamba" tekkeloos küllaldaselt tõestatuks, otsustati kahjutasu suurst selle võrra vähendada.

Süüdistatav pool ei jäänud otsusega rahule, vaid esitas edasikaebuse Eesti Vabariigi Ülemkohtusse. 23. novembril toimunud Ülemkohtu istung jättis küll Viljandi Maakohtu süüdimõistva otsuse jõusse, kuid karistumäär vähenes veelgi. Kuna kuriteo toimepaneku ajal kehtis veel Eesti NSV kriminaalseadustik, mille järgi muistise hävitamise eest kohaldatav rahatrahv võis ulatuda vaid 300 rublani, ning uus Kriminaalkoodeks ei omanud tagasiulatuvat jõudu, taandus U. Kelgule määratud rahatrahv lõppkokkuvõttes vaid 30 (kolmekümnele!) kroonile. Tsiviilhagi osas jäi kohtuotsus muutmata.

Kuigi trahv võinuks olla märgatavalt suurem, võib rahakoti kergendamist enam kui 1600 krooni võrra pidada siiski üsna märgatavaks karistuseks, mille sisulist tundaandmist suurendavad nii süüdimõistetu töötaolek kui koondise "Viljandi Restauraator" tegevuse lõppemine. Silmas pidades süüdimõistetu majanduslikku olukorda, alaealiste laste hulka ning võimalikku asjaolu, et "suured vargad sõidavad tõllas ja väiksed ripuvad võllas", loobus Kultuuriministeerium tekitatud kahju sissenõudmisel inflatsioonikoefitsendi arvestamisest.

Tuleb märkida, et kõnesolnud kohtuprotsess oli oluliseks õppetunniks ka arheoloogia ja muinsuskaitse ringkondadele. Arvestades turumajanduse ja eraomanduse olukorda ning majanduskriisiga kaasnevat üldist rahalugemist, tuleb arheoloogiliste kaevamiste lepingulise dokumentatsiooni vormistamisele hakata pöörama senisest märksa põhjalikumat tähelepanu. Võimalike arusaamatuste vältimiseks on tingimata vajalik läbiuuritud ja ehitustöödeks kaitse alt vabastatud ala piiride määratlemine ning maa-ala üleandmisakti vormistamine. Ka peab edaspidi võimalike arusaamatuste vältimiseks juba lepingus kohustama uurimistööde tellijat informeerima kõiki alltöövõtjaid arheoloogilise kultuurikihi olemasolust, sellest tulenevatest piirangutest ning teostatud uurimistööde ulatusest.

Kuigi kohtuloo lõpplahendus jäi teatavas mõttes poolikuks - vaatamata süüdimõistvale otsusele - karistus kui selline praktiliselt puudus - on toimunud kohtuprotsessiga siiski loodud esimene pretsedent muististe lõhkumises süüdi oleva isiku kriminaalkorras karistamisest taasiseseisvunud ja turumajandusele üleminevas Eesti Vabariigis. Tuleb märkida, et antud juhul oli süüdlasel lihtsalt õnne: karistuse väiksust soodustas tugevasti nii hüperinflatsioon kui ka uue kriminaalkoodeksi tagasiulatuva jõu puudumine. Eeldatavasti pole muististe lõhkujatel erapooletu kohtumõistmise korral tulevikus enam sedavõrd kerget pääsemist loota: nüüd tuleb arvestada juba uues kriminaalkoodeksis sisalduvate karistumääradega ning kõigi eelduste kohaselt osutub ka inflatsiooni osa karistuse sisulisel vähendamisel märgatavalt väiksemaks.

Märkused

- 1/ Viljandi kaevamiste kohta vaata lähemalt: Valk, H. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Viljandi Jaani kiriku kommunikatsioonidetrassil. Kd. I-III. Tallinn, 1991. (Käsikiri Viljandi Muuseumis, Eesti TA AI arheoloogia osakonnas, Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabinetis ja aktsiaseltsis "AGU").

Heiki Valk

A CRIMINAL PUNISHMENT FOR BREAKING THE LAW OF HERITAGE PROTECTION

Rescue excavations were carried out in the surroundings of medieval St. John's Church in Viljandi in order to prepare the area for the new communication trenches in 1990. In the course of the works, a plot with the measures of 54 x 3 metres was investigated. The area included both the cultural layers of the 13th - early 14th centuries, and a part of the 14th-18th centuries' churchyard.

However, after the excavations, the restoration company "Viljandi Restauraator" decided to increase the width of the communication trench. In spite of the awareness of the need for complementary archaeological excavations, no new investigations were ordered and the heritage protection system was not informed about the changes in the construction plans. Thus, in September 1991, the trenches were reopened with the width of 5,6-5,8 metres and, partly, even of 8-9 metres. As a result of it, 110 sq.m of the archaeologically unexcavated area, including both the cemetery and the medieval cultural layers, were destroyed with excavator works.

For breaking the law of heritage protection, a criminal process against the restoration company "Viljandi Restauraator" was started by the Estonian Ministry of Culture. As a result of the process, the chief engineer of the company was sentenced. However, due to the hyperinflation during the long time-span between the crime and the courts, and because of the fact, that the newly improved Criminal codex had no retroaction, the punishment turned out to be only a symbolic one. Thus, the maximal fee could amount only to 30 EEK (formerly 300 SUR). Anyway, to the criminal punishment also another fee of 1588 EEK, calculated on the grounds of the excavation costs of 1990 and aimed to compensate the damages to the cultural heritage, was added. However, also in this case the influence of the inflation was not taken into consideration. Thus, for the destruction of 110 sq.m cultural layers, a sum, equaling to more than 5 minimum month's salaries and about 2.5 average month's salaries, was to be paid. According to the modern Estonian legislation, the criminal

